

УДК 279.17:930.1(477) «18/1939»

Владлен Орлов

**ОГЛЯД СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ
ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ ХІХ СТ. – 1939 Р.
(НА ПРИКЛАДІ ГРОМАД СВІДКІВ ЄГОВИ ТА П'ЯТИДЕСЯТНИЦЬКИХ РУХІВ)**

У статті проаналізовано наукові праці з історії пізньопротестантських громад в Україні періоду ХІХ – першої третини ХХ ст. Охарактеризовано історичні дослідження, які проілюстрували особливості існування громад Свідків Єгови та п'ятидесятницьких церков у сучасній українській історичній науці. Окреслено корпус новітніх вітчизняних історіографічних джерел з історії протестантизму на українських землях упродовж ХІХ – першої третини ХХ ст., які потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: єговізм, пізньопротестантська громада, п'ятидесятництво, Свідки Єгови, сучасна українська історіографія.

У радянський період проблема дослідження історії релігії та церкви в Україні у зв'язку із існуючими ідеологічними штампами в історичній науці залишалася маргінальною та не надто перспективною. Найбільш поширеними були праці, які з точки зору атеїстичних підвалин аналізували розвиток конкретних церков та деномінацій. Особливо табуованою була тема вивчення історії становлення пізньопротестантських рухів на українських землях. Це особливо стосувалося репрезентантів релігійних формувань Свідків Єгови та п'ятидесятницьких груп, котрі у наукових дослідженнях визнавались «ворожим» елементом для існуючої політичної системи.

Упродовж двадцяти п'яти років української державності сформувався цілий блок науково-історичних праць, присвячених історії протестантських рухів на українських землях упродовж ХІХ – першої третини ХХ ст. Зокрема, варто відзначити праці, які ілюструють розвиток антитринітарних деномінацій, наприклад, Свідків Єгови як найбільш активних репрезентантів подібного напрямку. Аналіз цієї сукупності вітчизняних історичних праць з історії пізньопротестантських рухів Свідків Єгови та п'ятидесятників є актуальним і перспективним.

Новітнє українське історіописання з історії пізньопротестантських об'єднань в Україні ХІХ ст. – 1939 р. представлено науковими розвідками, які можна розподілити на декілька категорій. Перша категорія представлена науково-історичними роботами узагальнюючого спрямування, які присвячені історичному розвитку релігійних громад в Україні, зокрема історії протестантизму на українських теренах в історико-регіоналістичному вимірі. Наприклад, роботи О. Авдєєвої [1], Ю. Зенько [2], Ю. Зінька [3–5], А. Ігнатуші [6–9], О. Ігнатуші [10], П. Кравченка та Р. Сітарчука [11], А. Леди [12], О. Любанської [13], В. Потоцького [14], О. Сотника [15]. Друга категорія демонструє загальний розвиток пізньопротестантських церков в Україні упродовж ХІХ ст. – 1939 р. До цієї когорти варто віднести праці Т. Бобко [16], Я. Вовк [17], І. Опрі [18–21], Г. Павлюк [22], Р. Сітарчука [23–25] та ряд інших. Ця група джерел також представлена багатотомним дослідженням історико-релігієзнавчої спрямованості з історії релігії та церкви в Україні, наприклад, том шостий безпосередньо демонструє розвиток об'єднань пізньопротестантського ґрунту (Свідків Єгови, адвентистів, п'ятидесятників) та процесу їх укорінення на вітчизняній конфесійній мапі країни [26]. Третя категорія демонструє розвиток конкретних громад Свідків Єгови та п'ятидесятників в Україні упродовж ХІХ – першої третини ХХ ст. Зокрема, це фундаментальні монографії останніх років, академічні статті, автореферати дисертаційних досліджень О. Безносової [27], К. Бережка [28; 29], Т. Грушової [30–34], І. Саламахи [35] тощо.

Незважаючи на існування цілого корпусу наукових досліджень з історії пізньопротестантських об'єднань на українських землях ХІХ ст. – 1939 р., на даний час є відсутніми саме історіографічні дослідження з історії пізньопротестантських груп в Україні загалом і громад Свідків Єгови та п'ятидесятницьких формувань упродовж ХІХ – першої третини ХХ ст. зокрема.

Метою статті є загальний аналіз науково-історичних праць з історії формування пізньопротестантських громад в Україні упродовж ХІХ – першої третини ХХ ст. (на прикладі об'єднань Свідків Єгови та репрезентантів п'ятидесятницьких церков).

Мінімалізм досліджень, предметом наукового пошуку яких була безпосередньо історія Свідків Єгови в сучасній українській історіографії історії пізньопротестантських громад в Україні ХІХ ст. – 1939 р., не вплинула на їх якісний показник. Так, активно досліджувалася тематика хронології формування та чисельного складу перших пізньопротестантських громад в Україні. Наприклад, Т. Грушовою в авторефераті дисертації було зауважено, що поява пізньопротестантських

об'єднань на українських землях датована другою половиною XIX ст. [30, с. 8]. Подібна теза для сучасного вітчизняного історіописання з історії релігії та церкви на українських землях упродовж XIX – першої третини XX ст. є домінуючою у новітніх наукових дослідженнях. Також у праці уміщено інформацію про кількісний та видовий склад протестантських деномінацій в Україні, зокрема «... так, у 1925 р. в Україні, за неповними даними, налічувалось 1.578 сектантських об'єднань...» [30, с. 8]. Цінним фактом є акцентуація та наявне ранжування нової релігійності з громадами протестантського спрямування, які функціонували на українських землях, починаючи з другої половини XIX ст. [30, с. 10].

Однією з найбільш професійних вітчизняних історичних розвідок щодо зауваженої тематики є монографія К. Бережка «Історія Свідків Єгови на Житомирщині», котра містить значний фактичний і фактологічний матеріал [29]. В історико-регіоналістичній праці охарактеризовано розвиток громад Свідків Єгови на теренах Житомирщини у контексті новітнього українського історіописання історії релігії та церкви в Україні упродовж XIX – першої третини XX ст. й зазначено, що причинами розвитку протестантських об'єднань на українських землях зауваженого хронологічного періоду є те, що «... 1) довгий час протестантизм зазнавав утисків з боку традиційного християнства та влади ... 2) представники нетрадиційних релігій несли з собою європейську освіту та віротерпимість...» [29, с. 33]. Подібна позиція автора має право на існування, однак, на нашу думку, є дискусійною. Так, перша ознака є достатньо зваженою та слушною, але щодо ототожнення протестантизму на українських землях загалом і громад Свідків Єгови зокрема із «нетрадиційністю» не є достатньо зваженою, оскільки протестантські громади існували на теренах України з часів Реформації, а також «молодість релігії» для конкретних географічних меж, як зауважує автор, не є синонімом новації та невідповідності традиції.

Важливим додатковим фактом, ілюструючим становлення громад пізнього протестантизму на вітчизняних кресах, є геопросторовий контекст розміщення об'єднань Свідків Єгови. Наприклад, К. Бережком проаналізовано нерівномірність поширення громад Свідків Єгови упродовж першої половини XX ст. та їх домінування на західноукраїнських землях, що, як вважає дослідник, зумовлено місіонерською компонентою та міграційними переміщеннями українців [29, с. 41].

У наступній багатотомній праці К. Бережка проілюстровано розвиток громад Свідків Єгови в Україні упродовж останньої третини XIX ст. – 1939 р. Так, у загальній частині автором сконцентровано увагу на «історичності» публікації, мається на увазі, що подібною проблематикою предметно займалися виключно релігієзнавці [28, с. 11]. Загалом, варто погодитись з подібною позицією науковця, тому що переважаючий відсоток академічних досліджень щодо історії Свідків Єгови на українських землях XIX – першої третини XX ст. несуть у собі релігієзнавчу спрямованість. Аналізуючи історіографію громад Свідків Єгови в Україні XIX – першої третини XX ст., К. Бережком слушно зазначено, що «... наукові праці, присвячені діяльності Свідків Єгови у післявоєнний період на території України ... можна умовно поділити за хронологічним та тематичним принципом на три основні групи: 1) критично-атеїстичні праці ... 2) дослідження сучасних українських та російських істориків і релігієзнавців 3) іноземна та емігрантська література...» [28, с. 18].

К. Бережко ототожнив появу об'єднань Свідків Єгови на українських теренах як релігійного явища з першою місіонерською подорожжю засновника релігійного вчення Ч. Рассела, який «по дорозі в Стамбул ... зупинився в Одесі» [28, с. 52]. На думку дослідника, процес їх зародження та укорінення в українську конфесійну мапу зумовлений приїздом Ч. Рассела до Львова у 1911 р. й оголошенням промови «Сіонізм у пророцтвах». Незважаючи на несприйняття його ідей саме цей виступ став підґрунтям для зацікавлення української громади модерним релігійним ученням [28, с. 52–53].

Істориком сконцентровано увагу на використанні різних означень-ідентифікаторів щодо громад Свідків Єгови, що активізувало дискусію в сучасній українській історіографії історії формування пізньопротестантського руху на українських землях XIX – першої третини XX ст. щодо використання релігійної термінології. На думку К. Бережка, «... «Дослідники Біблії» і «бодачі» ... є науково коректними та обґрунтованими, оскільки так називали себе Свідків Єгови до 1931 року» [28, с. 59]. На нашу думку, слушним зауваженням є акцентуація уваги на сутнісній, концептуальній різниці між Свідками Єгови та єговістами, тому що останніми «... так називалася релігійна течія, яка виникла в 40-х роках XIX століття в Росії. Засновником цієї течії є ... С. Ільїн...» [28, с. 59]. Існуюче багатоманіття назв цих релігійних утворень вводило в оману представників органів державної влади, які фіксували релігійні громади на українських етнічних землях [28, с. 60].

І. Опря продовжує започатковану Т. Грушовою візію в новітній українській історичній науці з історії пізньопротестантського руху (до когорти котрих належать п'ятидесятники, громади Свідків Єгови тощо) щодо датування другою половиною XIX ст. перших громад пізнього протестантизму на українських теренах, зокрема й на Правобережжі [21, с. 41].

Таким чином, можемо констатувати, що починаючи з 1990-х рр., у вітчизняній історичній науці сформувався цілий пласт академічних праць з історії пізньопротестантського руху на українських землях періоду XIX ст. – 1939 р., які описують особливості використання термінологічного апарату (ідентифікаторів та самоідентифікаторів) представників релігійних об'єднань, датування ґенези та формування перших пізньопротестантських громад на території України тощо. Однак, недоліком є мінімалізм суто історіографічних досліджень, які віддзеркалюють розвиток громад Свідків Єгови та п'ятидесятницьких церков зазначеного періоду, що є важливим мотиватором для подальшої роботи фахових істориків, історіографів історії релігії та церкви в Україні.

Список використаних джерел:

1. Авдєєва О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII – початок XX ст.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Авдєєва О. С. – Запоріжжя, 2016. – 301 арк.
2. Зенько Ю. О. Зародження протестантського руху у Полтавській губернії (кінець XIX – початок XX ст.) / Ю. О. Зенько // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. XXXVII. – С. 65–69.
3. Зінько Ю. А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920–1930-ті рр.) / Ю. А. Зінько // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. наук. статей / гол. ред. П. Т. Тронько. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 31. – С. 54–62.
4. Зінько Ю. А. Політика радянської влади щодо протестантських релігійних громад у документах державного архіву Вінницької області / Ю. А. Зінько // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Серія: Історія. – Вінниця: ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2001. – Вип. III. – С. 256–260.
5. Зінько Ю. А. Християнська пізньопротестантська церква України в радянську добу. Історіографічний нарис / Ю. А. Зінько // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Серія: Історія. – Вінниця: ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2000. – Вип. II. – С. 249–254.
6. Ігнатуша А. Є. Протестантська періодика України як суспільно-політичне явище 20-х рр. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. Є. Ігнатуша. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
7. Ігнатуша А. Є. Політика українізації у віддзеркаленні протестантської преси 20-х рр. XX ст. / А. Є. Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Прем'єр, 2001. – Вип. XIII. – С. 91–102.
8. Ігнатуша А. Є. Участь жінок в українському протестантському русі 20-х рр. XX ст. за матеріалами українських протестантських журналів / А. Є. Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 191–194.
9. Ігнатуша А. Є. Чому були закриті протестантські журнали в Радянській Україні 1928 р.? / А. Є. Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. XXI. – С. 217–223.
10. Ігнатуша А. Є. Протестантська періодика України 20-х рр. XX ст. про діяльність протестантських громад Запорізького краю / А. Є. Ігнатуша, О. М. Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXII. – С. 324–328.
11. Кравченко П. А. Протестантські об'єднання в Україні у контексті соціальної політики більшовиків (20–30-ті роки XX століття) / П. А. Кравченко, Р. А. Сітарчук. – Полтава: АСМІ, 2005. – 212 с.
12. Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини у міжвоєнний період (1919–1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. Я. Леда. – Л., 2006. – 20 с.
13. Любанська О. С. Особливості виникнення та функціонування протестантської спільноти у Запорізькому краї в XIX ст. / О. С. Любанська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 175–178.
14. Потоцький В. П. Релігійне сектанство в Харківській губернії (1861–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. П. Потоцький. – Харків, 2004. – 20 с.
15. Сотник О. М. Протестантизм на Сумщині: (короткий історичний нарис) / О. М. Сотник. – Суми: Козацький вал, 2000. – 84 с.: іл.
16. Бобко Т. Г. Вплив Першої світової війни на поширення пізньопротестантського руху в Україні / Т. Г. Бобко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXII. – С. 48–51.
17. Вовк Я. О. Формування політики Польської держави стосовно протестантських конфесій (1918–1926 рр.) / Я. О. Вовк // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 166–177.
18. Опря І. А. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1894–1917 рр.): монографія / І. А. Опря. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – 288 с.
19. Опря І. А. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. А. Опря. – К., 2006. – 20 с.
20. Опря І. А. Криза Російської православної церкви як передумова поширення пізньопротестантських вірувань у Правобережній Україні у 60-ті рр. XIX – на початку XX ст. / І. А. Опря // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – Вип. XX. – С. 251–264.
21. Опря І. А. Утиски adeptів пізньопротестантських конфесій у Правобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. / І. А. Опря // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 41–49.
22. Павлюк Г. В. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Г. В. Павлюк. – Острог, 2011. – 20 с.
23. Сітарчук Р. А. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20–30-і рр. XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11

«Релігієзнавство» / Р. А. Сітарчук. – К., 2001. – 18 с. 24. Сітарчук Р. А. Репресії щодо протестантських церков та їх керівників у 30-ті рр. ХХ ст. / Р. А. Сітарчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Серія: Історія. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. – Вип. ХХ. – С. 86–89. 25. Сітарчук Р. А. Уніфікація діяльності протестантів у період формування їх церковної організації в українських землях / Р. А. Сітарчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – Вип. XXXI. – С. 250–255. 26. Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред. А. Колодного; редкол.: Колодний А. (голова) [та ін.]. – К.; Дрогобич: Коло, 2007. – Т. 6: Пізній протестантизм в Україні. П'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови / за ред. П. Яроцького. – 2007. – 632 с. 27. Безносова О. В. Пізні протестантське сектантство Півдня України (1850–1905): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Безносова. – Дніпропетровськ, 1998. – 17 с. 28. Бережко К. О. Історія Свідків Єгови в Україні: у 5-ти т. / К. О. Бережко. – Феодосія: Вид-во «Арт Лайф», 2011. – Т. 1: Епоха Дослідників Біблії (кінець ХІХ століття – 1939 рік). – 2011. – 140 с. 29. Бережко К. О. Історія Свідків Єгови на Житомирщині / К. О. Бережко. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 182 с.: іл. 30. Грушова Т. В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х – 1991 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. В. Грушова. – Запоріжжя, 2000. – 19 с. 31. Грушова Т. В. Вплив протестантського фактора на конфесійну ситуацію України в ХХ ст. (історичний аспект) / Т. В. Грушова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – Вип. ХVІІІ. – С. 184–192. 32. Грушова Т. В. Суспільна позиція українських протестантів у ХХ ст. / Т. В. Грушова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – Вип. XXXI. – С. 246–250. 33. Грушова Т. В. Трансформація суспільно-політичних поглядів українських протестантів у ХХ ст. / Т. В. Грушова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – Вип. ХVІ. – С. 233–244. 34. Жижкова [Грушова] Т. В. Державна політика щодо протестантського сектантства у 20-30-ті роки ХХ ст. в Україні / Т. В. Жижкова [Грушова] // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 1999. – Вип. V. – С. 88–95. 35. Саламаха І. В. Заснування та діяльність євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів в Україні (1920–1950-ті рр.) / І. В. Саламаха // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – Вип. XXXI. – С. 262–265.

Владлен Орлов

**ОБЗОР СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ
ПОЗДНЕПРОТЕСТАНТСКИХ ОБЪЕДИНЕНИЙ НА УКРАИНЕ XIX В. – 1939 Г.
(НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕСТВ СВИДЕТЕЛЕЙ ИЕГОВЫ И ПЯТИДЕСЯТНИЧЕСКИХ
ДВИЖЕНИЙ)**

В статье проанализированы научные труды по истории позднепротестантских общин на Украине в XIX – первой трети XX вв. Охарактеризованы исторические исследования, которые проиллюстрировали особенности существования общин Свидетелей Иеговы и пятидесятнических церквей в современной украинской исторической науке. Определен корпус новейших отечественных историографических источников по истории протестантизма на украинских землях в течение XIX – первой трети XX вв., которые требуют дальнейшего исследования.

Ключевые слова: иеговизм, позднепротестантская община, пятидесятничество, Свидетели Иеговы, современная украинская историография.

Vladlen Orlov

**OVERVIEW OF MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF LATE PROTESTANTISM
COMMUNITIES IN UKRAINE OF THE 19 CENTURY – 1939 (ON THE EXAMPLE OF
JEHOVAH'S WITNESSES AND PENTECOSTAL MOVEMENTS)**

The article analyzes the scientific works on the history of the late Protestantism communities in Ukraine in 19 – the first third of the 20th century. We characterize the historical research, which illustrated the features of the existence of communities of Jehovah's Witnesses and Pentecostal churches in the modern Ukrainian historical science. It identified the essence of the latest domestic historiographical sources for the history of Protestantism in the Ukrainian lands during of the 19 – the first third of the 20th century, which require further investigation.

Key words: jehovizm, later Protestantism community, Pentecostal church, Jehovah's Witnesses, the modern Ukrainian historiography.